

L'herència musical dels jueus conversos de Mallorca

Música, etnopoèsia i activisme
cultural d'arrel xueta

BÀRBARA DURAN BORDOY
LAURA MIRÓ BONNÍN

**Textos
i Estudis
de Cultura
Catalana**

270

Bàrbara Duran Bordoy
Laura Miró Bonnín

L'HERÈNCIA MUSICAL DELS JUEUS CONVERSOS DE MALLORCA

*Música, etnopoèsia i activisme cultural
d'arrel xueta*

Publicacions de l'Abadia de Montserrat
2026

Amb el suport de

**Govern de les
Illes Balears**
Conselleria de Turisme,
Cultura i Esports

institut d'estudis
balearics

Primera edició, octubre de 2026

© Bàrbara Duran Bordoy i Laura Miró Bonnín, 2026

La propietat d'aquesta edició és de
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Ausiàs Marc, 92-98 – 08013 Barcelona

ISBN: 978-84-9191-432-7

Dipòsit legal: B. 15296-2026

Imprès a Gràfiques Martí

Disseny de la coberta: Jordi Avià

PRÒLEG

Les tradicions sobreviuen perquè algú les transmet, sovint sense ser del tot conscient que això és precisament el que està fent. La continuïtat cultural poques vegades és el resultat d'una intervenció institucional; més aviat, depèn de fràgils actes de repetició duts a terme per individus que recorden una melodia, encara que sigui fragmentària, xiuxiuegen una fórmula ritual o conserven una benedicció malgrat la prohibició, la persecució o l'estigma social. La història que explora aquest volum s'inicia precisament en aquest territori fràgil, en què la transmissió esdevé una forma de resistència i on la memòria, més que no pas la doctrina escrita, garanteix la supervivència d'una comunitat cultural.

L'excel·lent volum de Bàrbara Duran Bordoy i Laura Miró no és, doncs, només una història de la música ni una aportació en exclusiva als estudis jueus, a la història de Mallorca o a l'etnopoètica. Més aviat, investiga les maneres en què la memòria cultural es desplaça entre generacions a través de la interpretació, el so, el ritual, l'expressió oral i la pràctica artística. Es demana com les tradicions perduren després del desplaçament, la conversió forçada, la persecució i l'exclusió social. En darrer terme, es pregunta qui és qui les continua transmetent, fins i tot quan només sobreviuen com el més tènue residu acústic, una cadència recordada, un gest incorporat o l'eco persistent d'un so oblidat.

La continuïtat ha estat sovint concebuda com una successió lineal de textos que sustenta els grans relats oficials de la història. La recerca etnopoètica ha qüestionat a fons aquesta premissa. Des dels treballs fundacionals de Milman Parry i Albert Lord sobre la composició oral fins a les aportacions de Dell Hymes, Dennis Tedlock, Ruth Finnegan, John Miles Foley i nombrosos estudiosos de les tradicions orals mediterrànies, la continuïtat apareix cada vegada més com un procés negociat que no pas com una herència intacta. El meu treball mateix proposa el concepte de «sontinuïtat» (*sontinuity*) per descriure aquest fenomen. La sontinuïtat reconeix que les cultures orals preserven el coneixement no mitjançant una rèplica exacta, sinó a través dels plecs i replecs acústics de la memòria, en què el so, el temps, la corporeïtat i el significat es reconfiguren contínuament. Cada execució oral és, alhora, un acte de memòria i de renovació.

Aquesta perspectiva és especialment fecunda per aproximar-se a la història dels descendents mallorquins dels conversos, els xuetes. La seva experiència no pot reconstruir-se tan sols a partir dels arxius inquisitorials o de la documentació jurídica. Aquestes fonts mostren com les institucions van intentar regular la creença, la identitat i el comportament; documenten la vigilància, el càstig i l'exclusió. En canvi, són molt menys capaces de documentar els mecanismes íntims mitjançant els quals les famílies preservaren coneixements que ja no podien confiar-se a l'escriptura. La música, el llenguatge ritual, les fórmules poètiques, les cançons infantils, els fragments d'oració i les pràctiques domèstiques pertanyen a un altre tipus d'arxiu: un arxiu conservat en els cossos vius, les veus i la memòria compartida.

L'etnopoètica ofereix una metodologia especialment fructífera per aproximar-se a aquest arxiu alternatiu. Ens convida a entendre l'art verbal no simplement com una expressió literària, sinó com una pràctica social, una tecnologia mnemònica i una forma de coneixement cultural. Les cançons, els refranys, les benediccions i les fórmules rituals adquireixen significació històrica perquè transmeten maneres particulars de comprendre el món i preserven estructures de sentiment al costat de les formes lingüístiques. Considerades conjuntament amb la pràctica musical, revelen xarxes de persistència cultural que sovint romanen invisibles dins la historiografia convencional.

En aquests processos de transmissió, l'agència musical de les dones adquireix una rellevància especial. La documentació oficial ha privilegiat sistemàticament l'autoritat masculina: rabins, sacerdots, jutges, notaris i actors polítics dominen el registre escrit. La transmissió domèstica, tanmateix, segueix altres camins. Arreu de la Mediterrània, les dones han estat les principals dipositàries de les cançons de bressol, els planys, els cants rituals, les celebracions festives, les pràctiques guaridores i les pregàries domèstiques. Han actuat com les arxiveres quotidianes de comunitats la continuïtat cultural de les quals depenia no de les institucions públiques, sinó de la reiteració d'actes de performance dins l'àmbit familiar.

La història examinada en aquest estudi retorna una vegada i una altra a aquest espai domèstic. Igualment, la transmissió de la cantil·lació, dels fragments de pregària hebrea transformats en cançó vernacle, de pràctiques rituals adaptades a les condicions de clandestinitat i de la memòria emocional vinculada a determinats gestos musicals va circular sovint a través de xarxes maternes i femenines. Aquestes dones romanen en gran part anònimes dins el registre documental; tanmateix, sense la seva agència moltes de les continuïtats analitzades en aquest volum difícilment haurien existit.

Reconèixer aquest fet exigeix una concepció més àmplia del que constitueix una prova històrica. La historiografia ha privilegiat tradicionalment els documents escrits per la seva aparent permanència i estabilitat. La tradició oral, en canvi, posseeix les seves pròpies formes de fiabilitat històrica quan és examinada de manera comparativa i crítica. Les estructures melòdiques recurrents, les funcions rituals estables, les fórmules poètiques repetides i els patrons narratius persistents constitueixen evidències de transmissió. No substitueixen la recerca arxivística; més aviat la complementen i il·luminen dimensions de l'experiència històrica que la documentació oficial tendeix a ocultar de manera sistemàtica.

La Mediterrània ha funcionat durant segles com una regió cultural interconnectada més que no pas com una col·lecció de territoris aïllats. Les comunitats jueves, els territoris de parla catalana, el nord d'Àfrica, Itàlia i la península Ibèrica participaren en xarxes sostingudes a través de les quals mercaders, estudiosos, músics i refugiats transportaren no només mercaderies, sinó també melodies, relats, pràctiques litúrgiques i sensibilitats estètiques. La persecució no va interrompre aquestes circulacions; paradoxalment, l'exili sovint les intensificà. La diàspora convertí el moviment mateix en un mecanisme de preservació cultural.

Vista des d'aquesta perspectiva, Mallorca deixa d'aparèixer com un espai perifèric. L'illa ocupa una posició estratègica dins les xarxes que connectaven Catalunya, Provença, el nord d'Àfrica i el conjunt de la Mediterrània. Les trajectòries seguides per famílies converses, músics, intel·lectuals i pràctiques rituals revelen múltiples punts de contacte que s'estenen molt més enllà dels límits geogràfics de l'illa. Els materials reunits en aquest volum conviden, per tant, a reconsiderar Mallorca no com un cas aïllat, sinó com una part integrant d'una història més àmplia de les circulacions culturals mediterrànies.

Al llarg d'aquest estudi, la música es revela com un dels vehicles més resilients d'aquestes circulacions. La memòria musical sovint sobreviu allà on la llengua canvia. Els contorns melòdics travessen les fronteres amb més facilitat que els textos escrits, mentre que el so ritual preserva universos emocionals capaços de sobreviure als règims polítics i a les prohibicions religioses. Igualment significativa és l'aparició, a Mallorca, d'institucions musicals profundament marcades pels llinatges i les genealogies pedagògiques xuetes. Aquestes institucions demostren que la resiliència no és només una qualitat cultural abstracta, sinó que pot resseguir-se a través de genealogies concretes de pràctica musical, que actuen com un fil d'Ariadna que ens guia, generació rere generació, fins als primers moments de la transmissió. En aquest sentit, l'etnomusicologia i l'etnopoètica esdevenen disciplines complementàries, ja que

totes dues intenten comprendre com les formes expressives codifiquen la memòria col·lectiva i com les comunitats preserven la identitat mitjançant la pràctica quotidiana més que no pas a través de la proclamació.

Aquest volum no pretén oferir respostes definitives a totes les qüestions que planteja. Al contrari, proposa un conjunt de connexions destinades a estimular noves investigacions. Algunes es fonamenten en evidències documentals ben establertes; d'altres emergeixen del diàleg interdisciplinari entre les fonts històriques, el testimoni oral, l'anàlisi musical i la interpretació etnopoètica. Aquest plantejament assumeix necessàriament la complexitat i reconeix que la continuïtat cultural ramament es fa visible a través d'una única categoria d'evidència.

En darrer terme, aquest estudi s'interessa per la persistència de la creativitat cultural en contextos de ruptura històrica. Examina la capacitat extraordinària de les comunitats per preservar el coneixement malgrat la violència, l'exclusió i el silenci imposat. També reconeix que aquesta supervivència depèn sovint de persones anònimes —molt sovint dones— que cantaren, recordaren, ensenyaren i transmeteren. Les seves veus gairebé mai apareixen en els arxius; tanmateix, encara ressonen a través del que anomeno *sontinuïtat*: la persistència sonora de la particularitat cultural al llarg de les generacions.

En situar la continuïtat, la transmissió femenina i la pràctica etnopoètica al centre de la reflexió, aquest llibre no només pretén recuperar històries oblidades, sinó també contribuir a un debat teòric més ampli sobre com les cultures es recorden a si mateixes. L'arxiu més perdurable continua sent la veu viva que passa d'una generació a l'altra i que porta amb si mateixa la música, la memòria i la possibilitat de la supervivència cultural contra tota adversitat històrica.

VANESSA PALOMA ELBAZ

Cambridge, Regne Unit

13 de juliol de 2026

PRESENTACIÓ

Aquest és el fruit d'un treball a quatre mans, realitzat des de les disciplines de l'etnopoètica, l'etnomusicologia i la història dels jueus catalans. Les dues investigadores autores d'aquest treball hem arribat a l'estudi de la història dels xuetes (com són denominats els descendents de jueus conversos de Mallorca) per camins diversos, però les nostres mirades han enfocat un mateix paisatge: la transmissió del llegat cultural jueu entre territoris dels Països Catalans i el Mediterrani i l'activisme dels descendents de jueus conversos de Mallorca com a peces clau en la vida cultural de les Illes Balears.

En el cas de Laura Miró Bonnín, els seus dos llinatges ja expliquen, d'entrada, un interès per endinsar-se en la història personal, però també la de la ciutat de Palma, del carrer de l'Argenteria, on la seva família va posseir una joieria. En el cas de Bàrbara Duran, el record de com passava el rosari el seu padrí Miquel Duran va ser l'inici per a estudiar els efectes del cant gregorià, dels mantres i la cantil·lació que sembla produir un estat alterat de consciència, fins que va llegir el llibre *Els jueus amagats*. I així va començar a fermar caps, el primer dels quals la va remetre a l'edat mitjana amb la figura de rabí Simó ben Tzemah Duran.

Cal aclarir, però, que aquest estudi no és una llista de músics i actors culturals amb llinatge jueu o xueta. No vol ser un buidatge exhaustiu de persones que han format part d'un col·lectiu al qual, aquí, volem donar visibilitat. És un estudi que, una vegada iniciat, ha mostrat que el camp de recerca és extraordinàriament ample, i que aquest volum n'és un inici. El treball presentat aquí va obtenir la Menció d'Honor als Premis Ciutat de Palma d'Investigació 2020. Va rebre, també, l'aval acadèmic de la Dra. Vanessa Paloma Elbaz, Dr. Josep Massot i Muntaner (que ens va deixar el 2022), Dr. Antoni Pizà Prohens i el director de l'Orquestra Simfònica de les Illes Balears Pablo Mielgo. Posteriorment, el 2023, va rebre una beca d'investigació de l'Institut d'Estudis Balearics en relació amb tota la part d'investigació musical.

Perquè l'objectiu principal d'aquest treball és documentar una hipòtesi de partida: l'existència d'un activisme cultural que despleguen els jueus mallorquins i catalans amb la seva presència continuada en el món

artístic, musical i creatiu des de segles enrere. Es tracta de datar un corrent de transmissió de coneixements i apropament a la cultura i a la música que, segons aquesta hipòtesi, deu molt a la comunitat jueva de les Illes: tant als xuetes assenyalats com a tals o, per altra banda, als descendents dels jueus conversos que passaren desapercebuts. Perquè cal explicar que aquest protagonisme cultural es manifesta de dues maneres: per una banda, la participació activa, visible i pública en projectes i esdeveniments musicals com la fundació de l'Orquestra de les Illes Balears o bé mitjançant l'activisme literari i cultural de personalitats com Marià Aguiló. Es pot pensar, amb raó, que totes aquestes referències provenen d'un món d'estudiosos i erudits. I és veritat: cal esbrinar la transmissió d'una educació i predisposició a la música, a la lectura i escriptura, en famílies xuetes d'alt nivell econòmic i cultural (*d'orella alta*). Però també és cert que, a la vegada, s'escola una tradició d'amor per la música, l'art i l'estudi en famílies mallorquines de llinatge jueu (no solament els considerats xuetes, sinó en les de llinatges de procedència jueva o conversa) que constitueix una deixa familiar gairebé invisible.

És així que trobarem els llinatges xuetes vinculats a molts esdeveniments culturals de Mallorca, però també a la història dels Països Catalans i les seves relacions amb altres indrets de la Mediterrània, com Gènova, Livorno, Esmirna, Tessalònica, Sicília, Barcelona, Girona, Montpeller... Personalitats com Marià Aguiló han tingut un pes extraordinari en la literatura i etnopoètica dels Països Catalans. Ell considerava insuportable haver de viure en una Mallorca on els xuetes eren assenyalats contínuament, i per aquest motiu va romandre a la Catalunya continental. Al llarg del treball suren, magnífiques, les personalitats de savis i artistes de diferents èpoques, però també brolla l'herència amagada d'un amor per les arts transmès en famílies que no saben de la seva procedència jueva, però que han seguit la traça d'una educació que contagia una mirada estètica refinada i la valoració de les manifestacions artístiques en qualsevol dels seus camps.

Les dues autores consideram oportú deixar clar que el nostre camp d'estudi no és, directament, la política actual, encara que les conseqüències d'una història marcada per les persecucions, cremadisses, denúncies i assassinats massius condueixen, necessàriament, a valorar els diferents agents i elements de la política d'èpoques diverses. En tot cas, les nostres postures com a historiadores queden exemplificades en els «Principles»¹ de la West Divan Orchestra, fundada per Daniel Barenboim i

1. Vegeu <https://west-eastern-divan.org/principles>.

Edward Said, els quals compartim: fundada com un espai compartit per a músics de l'Orient Mitjà, especialment israelians i palestins, la música ha estat l'espai de convivència. Els músics s'han compromès amb el diàleg i la no-violència, fins i tot en els moments més durs del conflicte. Els dos darrers anys, la violència entre Israel i Palestina els ha fet pensar a cancel·lar les actuacions, però, així i tot, han seguit, perquè és en «the vision of Edward Said and Daniel Barenboim, who believed that music could hold differences without denying them, and that dialogue itself can be a form of courage». És aquesta darrera frase la que volem que presideixi aquest assaig: «La música pot mantenir diferències sense negar-les; i aquest fet estableix un diàleg que és, en si mateix, una forma de coratge». Finalment, aquest treball no tanca res, sinó que més aviat obre un camp d'investigació d'àmplia perspectiva que ens condueix a un viatge per la Mediterrània que abraça segles. Som conscients que no és el final d'una investigació, sinó una aproximació a les principals fonts i protagonistes d'una història de reivindicació social mitjançant l'activisme cultural.

BÀRBARA DURAN BORDOY

LAURA MIRÓ BONNÍN

INTRODUCCIÓ: ELS XUETES DE MALLORCA

Els xuetes de Mallorca han estat una comunitat rebutjada i menystinguda pels seus llinatges;² un fet que, en el passat, els conduïa a l'endogàmia sistemàtica i la marginació social; tot i que algunes famílies eren de gran poder adquisitiu. Però des de sempre mostraren una tendència a sortir de l'exclusió mitjançant la cultura i, molt especialment, la música.

A partir del 1435 la música és una eina que els serveix per criptojudaitzar, per conservar les tradicions, els rituals i transmetre dins l'àmbit familiar les pregàries de la religió que els és pròpia, però que no poden professar públicament. Es recullen aquí diversos factors d'aquesta transmissió de l'herència musical jueva: la música com a eina per a destacar socialment, per a refugiar-s'hi en temps de marginació; l'impacte que té a Mallorca el violí per a la comunitat xueta, ja que es coneix la vinculació d'aquest instrument en el grup jueu dins la geografia global; material musical i etnopoètic —cançons o estrofes mantingudes entre els jueus com a forma de transmissió de pregàries reconvertides en cançons, o bé material sefardita, un aspecte que no s'ha investigat en profunditat. A la vegada, es vol fer referència a l'abundant material etnopoètic

2. Aquesta segregació social solament existeix a Mallorca, no és present a Menorca ni a les dues Pitiüses. Fora de Mallorca, aquest fenomen d'*apartheid* sistemàtic d'aquest grup de famílies és gairebé desconegut, però s'ha mantingut fins als nostres dies. Els llinatges assenyalats com a xuetes són Aguiló, Bonnín, Cortés, Fortesa, Fuster, Martí, Miró, Piña, Picó, Pomar, Segura, Tarongí, Valentín, Valleriola i Valls. Els llinatges que són d'origen jueu, però que no han estat inclosos en aquest *apartheid*, són: Amorós, Andreu, Arbona, Arnau, Barceló, Beltran, Bennàssar, Blanch, Bonet, Bosch, Brondo, Canet, Carbonell, Cardona, Castellà, Castelló, Cavaller, Cerdà, Colom, Coll, Company, Dalmau, Dameto, Domènech, Domingo, Duran, Escales, Ferrando, Fiol, Fornés, Galiana, Garau, Garcia, Garí, Gener, Gilabert, Llorens, Massip, Morro, Moyà, Mulet, Muntaner, Noguer, Noguera, Olivar, Parets, Pellicer, Pons, Porsell, Prats, Quart, Rebassa, Riera, Ripoll, Rius, Rotger, Roig, Rosiñol, Sabater, Sala, Salom, Salvat, Sastre, Truyol, Umbert, Vicens, Vidal, Vila, Vilanova, Vives. S'ha de dir que, en qualsevol cas, s'hauria de traçar el passat de cadascuna d'aquestes darreres famílies per esbrinar si, finalment, provenen directament de famílies jueves, tot i que el seu origen sembla ser, efectivament, jueu.

i etnomusicològic de caràcter antisemític i antijudaic (a Mallorca, antixuetisme); les aportacions culturals de figures com Marià Aguiló; la importància de l'escola de cantillació jueva catalana, que a partir dels pogroms de 1391 s'estengué pel nord d'Àfrica i ha perdurat fins als nostres dies i, finalment, la fundació de l'Orquestra Simfònica de Mallorca.

Un dels aspectes que cal destacar dels estudis historiogràfics a les Illes sobre els descendents de jueus conversos és la manca d'una aproximació positiva a les seves aportacions, a l'estudi de la seva importància com a grup poblacional que destaca en l'àmbit cultural. Si bé és veritat que en el vessant literari s'ha concedit la ressonància justa i merescuda a la tasca intel·lectual i militant, defensora de la causa xueta, als protagonistes de la Renaixença. Aquesta investigació vol endinsar-se, també, a la seva aportació en el camp musical, encetant per primera vegada un estudi sobre les dones violinistes presents a l'Orquestra Simfònica de Mallorca, posteriorment Orquestra Simfònica de les Illes Ciutat de Palma, moltes d'elles de família xueta, fins a arribar al que denominem «escola violinística de Palma», amb Ignasi Piña i Bernat Pomar com a exponents d'un compromís amb la interpretació i l'ensenyament del violí d'arrel xueta que va incidir en diverses generacions de violinistes illencs. Precisament, podem esmentar que Román Piña Homs (2008) cita Miquel Forteza com a promotor de l'Orquestra Simfònica de Mallorca; el musicòleg Antoni Pizà (2012) apunta que «els xuets van tenir un importantíssim i generalment poc reconegut paper en la vida musical del segle xx, vegeu, si no, els noms de molts dels protagonistes de la història del primer Conservatori».³

Cal subratllar que, des d'aquesta important aportació musical dels xuets palmesans, arribem a una llarga tradició no escrita del poble jueu, que ha considerat el violí com un dels instruments preferits en moltes de les seves manifestacions musicals; fet que s'escola sovint en una metàfora sonora del seu destí històric, present en moltes produccions artístiques. Es parteix aquí, doncs, d'una mirada que necessàriament s'ha d'estendre a la investigació sobre l'herència jueva de manera global, i cal aquí destacar aportacions com la de Miquel Forteza a l'obra *Els descendents dels jueus conversos de Mallorca*. Si fins ara s'han centrat les investigacions històriques sobre l'herència xueta, cal ara expandir aquesta mirada sobre el segment de població mallorquina que no és identificada com a «xueta» però que sí que és d'ascendència jueva, segons les

3. Pizà, Antoni (2012). El primer Conservatori. Dins *La dansa de l'arquitecte*, p. 435-436. Muro: Editorial Ensiola.

dades aportades per Baruch Braunstein, reinterpretades per Angela Selke, i l'obra citada de Forteza, que seran comentades detalladament més endavant.

Per una altra banda, hi ha tot un llegat històric relatiu a tradicions religioses i musicals que sembla, d'entrada, que no ha estat prou estudiat. Com a exemple, l'obra *Dones xuetes* d'Antoni Picazo documenta l'existència de pregàries del criptojudaisme (extretes de les actes de la Inquisició) que poden ser identificades com a cançons que formen part del repertori comú amb les comunitats jueves sefardites. La relació de la comunitat de xuetes amb altres comunitats de la Mediterrània, pel que fa a les pràctiques religioses i rituals, no ha estat estudiada a fons i requereix apropar-se a les possibles relacions familiars generades des de la diàspora de xuetes que segueixen mantenint contactes entre si.

Aquesta investigació parteix de tres eixos essencials:

- a) La recerca partint de la hipòtesi que la música hagi pogut servir entre els descendents de jueus conversos com a transmissora de rituals o costums criptojueus. L'existència d'un possible repertori de cançons jueves connectades amb les comunitats de jueus sefardites o en diàspora, les quals eren apreses dins l'entorn familiar i transmeses majoritàriament per dones.
- b) La indagació sobre el perquè de la preferència de l'estudi del violí dins membres de la comunitat xueta mallorquina i la seva participació en la vida musical de l'Illa. En aquest punt es parteix d'una perspectiva global, de l'afecció jueva per aquest instrument.
- c) La implicació de la cultura en general i de la música específicament en l'assimilació social dels xuetes, una manera de reivindicar-se positivament. L'accés dels xuetes als estudis superiors va propiciar que poguessin conrear àmbits inassolibles fins aleshores. En aquest punt, volem valorar la importància de la música en el procés de naturalització de la convivència.

L'aproximació bibliogràfica ens permet sondejar i compilar els coneixements preexistents a l'inici de la nostra investigació. També es fa necessari indagar en camps com la premsa històrica, que proporciona reflexions contemporànies a l'època tractada, records de tradicions, noms i llinatges dels protagonistes de concerts i la consideració dels diferents instruments.

Aquesta investigació es basa, també, en la memòria oral, un bon punt de partida per recuperar els coneixements sobre la pràctica recent del violí a la ciutat de Palma i, al mateix temps, cercar la seva connexió amb la hipotètica tradició dels individus d'ascendència jueva.

1. EL MARC HISTÒRIC: LA DIFUSIÓ DE L'ODI SOCIAL CONTRA ELS XUETES DES DE 1691: *LA FE TRIUNFANTE*

Les primeres aportacions bibliogràfiques sobre els xuetes, tant en matèria literària com de recerca, les feren autors de fora de l'illa. Viatgers estrangers i peninsulars, que quedaren bocabadats en descobrir que en plena contemporaneïtat, a Mallorca, hi persistia el recel cap als portadors d'una sèrie de quinze cognoms considerats descendents de jueus conversos. Malgrat les aportacions estrangeres, val a dir que la primera peça que parla de xuetes fou publicada l'any 1691, coincidint amb la cremadissa de trenta-set xuetes per part de la Inquisició. *La fe triunfante*, del clergue jesuïta Pare Francesc Garau, va pretendre la divulgació d'aquests assassinats com una mena d'advertiment d'allò que podia passar davant la desviació del dogma oficial que havia instaurat l'Església. Per tant, és una obra tendenciosa, però que ens explica els quatre Actes de Fe de 1691 (7 de març, 1 de maig, 6 de maig i 2 de juliol) i especifica els noms i llinatges de les víctimes, cosa que s'ha entès com una eina de difusió perquè la població identifiqués els cognoms *maleïts*.⁴ La crueltat de la narració es pot comprovar sobretot quan es refereix als tres cripto jueus cremats vius per *pertinaços*,⁵ els germans Rafel Benet i Caterina Tarongí, i el rabí Rafel Valls:

Pondera el aspecto horroroso de tres reos, Rafael Valls, Rafael Terongí, y Catalina Terongi, que estuvieron pertinaces, al paso que en los demás reos conversos, redundaba la paz y gracia del alma en la gracia, compostura, serenidad y consuelo del cuerpo. Así que, estos se sentaron en el palo con ánimo sosegado, recibiendo con ojos serenos la soga: al contrario los impenitentes al ver de cerca la llama, a que fueron entregados vivos, comenzaron a mostrar su furor, forcejeando a toda la rabia

4. FORTEZA, Miquel (1966). *Els descendents de jueus conversos de Mallorca*. Palma: Editorial Moll, p. 37-40.

5. Pertinaços, és a dir, que no volgueren renunciar a la religió jueva; tot i l'amenaça de la foguera, es negaren al bateig.

por desprenderse de la argolla, lo que al fin consiguió el Tarongí, aunque ya sin poderse tener, y cayó de lado sobre el fuego. La Catalina, al lamerle las llamas, gritó repetidas veces que la sacaran de allí, aunque siempre pertinaz en no invocar a Jesús. Valls, al llegarle la llama, se defendió, se cubrió y forcejeó como pudo hasta que no pudo más. Estaba gordo como un lechonazo de cría, y encendióse en lo interior de manera que, aun cuando no llegaba las llamas, ardían sus carnes como un tizón, y reventado por medio se le cayeron las entrañas.⁶

La fe triunfante compta amb diferents reedicions entre els segles XVIII i XX i aquesta presència fou el fonament essencial per mantenir l'assumpte dels cognoms: l'any 1755, la segona edició de l'obra, va coincidir amb la renovació de les gramalletes que penjaven en el convent de Sant Domingo de Palma i que, igualment com la peça de Garau, perpetuaven la identificació dels descendents de jueus conversos amb uns llinatges determinats. Ambdues fites promogueren les queixes de la comunitat assenyalada i el viatge dels *Perruques* —representants del grup xueta davant la cort de Carles III— per demanar una legislació que promogués l'equitat social a Mallorca.⁷ En aquest context de persecució, li hem d'afegir els diferents plans de desterrament de la comunitat que els volien destinar a Alcúdia, Cabrera, Formentera o Menorca.⁸

Una nova tirada encoberta de *La fe triunfante* va sortir l'any 1857, sota el títol *La Sinagoga Balear o Historia de los judíos de Mallorca* de Juan de la Puerta Vizcaíno.⁹ L'autor es va basar en l'obra de Garau i hi va afegir un capítol dedicat a les Reials Cèdules de finals de segle XVIII, així com l'extracte que presentaren els *Perruques* davant la cort de Carles III. En aquest sentit, explica de la Puerta Vizcaíno que «*se opuso la ciudad, cabildo eclesiástico y universidad. No se conceda a los descendientes de judíos la igualdad que solicitan con los hombres buenos del Estado general del reino de Mallorca*».¹⁰ Distingeix entre xuetes, als quals anomena descendents de jueus, ni tan sols de conversos, i «*hombres de bien*», tot donant a entendre que aquesta consideració era incompatible amb la condició xueta. Es pot observar com diverses entitats conjun-

6. «Artículo comunicado» (20-07-1812). *El Redactor General*, p. 3-4.

7. FORTEZA, Miquel (1966). *Op cit.*, p. 41.

8. RIERA, Francesc (2003). *Els xuetes de la intolerància a la llibertat (segles XVIII-XX)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, p. 158.

9. ROZENBERG, Danielle (2010). *La España contemporánea y la cuestión judía. Retejiendo los hilos de la memoria y de la historia*. Madrid: Marcial Pons Historia, p. 177.

10. DE LA PUERTA, Juan (1857). *La Sinagoga Balear o Historia de los judíos de Mallorca*. Valencia: Vicente Civera, p. 156.

turals foren contràries a la concessió d'uns drets bàsics als xuetes: cita l'Església i la Universitat, però també s'hi afegiren l'Ajuntament, els gremis i l'aristocràcia.

Per malmetre contra aquesta reedició de *La fe triunfante* de 1857, un any més tard, el polític liberal nascut a Barcelona Tomàs Bertrán Soler va publicar a València *Un milagro y una mentira: Vindicación de los mallorquines de ascendencia hebrea*.¹¹ Aquesta contribució no presenta gaire rigor històric i conté errates, juntament amb una història fictícia on ressuscita el pare Garau gràcies al mateix Satanàs i s'hi discuteix. *Un milagro y una mentira* havia de ser una defensa del collectiu xueta, però generalment no s'ha considerat així, tal com explica Francesc Riera i Montserrat: «Si és cert, com diuen alguns autors, que els xuetes escolliren a Bertrán per contradir *La Sinagoga*, no podien haver fet una tria més desafortunada».¹²

L'edició de 1931 de *La fe triunfante*, citada per *El Obrero Balear* dia 12 de juny, coincidí amb les intencions sorgides entre els mesos d'abril i maig per part de la Lliga Laica d'homenatjar les víctimes dels Actes de Fe de 1691, en el 240è aniversari d'aquests esdeveniments.¹³ La Lliga Laica de Mallorca havia estat registrada a Palma dia 17 de novembre de 1930. Entre els seus integrants cal destacar diferents personalitats xuetes com el president Ateu Martí i Miquel o el secretari interior, el periodista Marià Aguiló, els quals, juntament amb el president honorari, Gabriel Alomar, lideraren l'activisme xueta de l'associació.¹⁴ *El Obrero Balear* descriu la tercera edició de *La fe triunfante* com «uno de los más valiosos documentos históricos relacionados con la cruenta persecución de que fueron víctimas en Mallorca los judíos»¹⁵ i destaca com a prin-

11. BERTRÁN, Tomàs (1858). *Un milagro y una mentira: Vindicación de los mallorquines de ascendencia hebrea*. Valencia: Imprenta de La Regeneración tipográfica.

12. RIERA, Francesc (2003). *Els xuetes, des de la intolerància a la llibertat (s. XVIII-XX)*. Palma: Leonard Muntaner Editor, p. 88.

13. Encara que finalment no es produís l'homenatge per part de l'Ajuntament de Palma, la proposta de construcció d'un monument en memòria de les víctimes de 1691 va ser debatuda en diferents sessions de la Gestora de l'Ajuntament. Hi participaren els polítics Francesc Villalonga i Fàbregas, Alexandre Rosselló i Francis de Sales Aguiló; Arxiu Municipal de Palma (21 d'abril de 1931). Actes Gestora Ajuntament, AH-2200/2.

14. De la Lliga Laica de Mallorca en foren vicepresidents D. Andres Crespí i D. Jaume Bosch; secretari interior, D. Bartomeu Albertí; tresorer, D. Antoni Coll; comptador, Don Joan Torres, i vocals, Jaume Lladó, Aurora Picornell, Joan Más, Jaume Rebassa i Antoni Bisbal; «Sociedad Liga Laica de Mallorca» (7 de novembre de 1930). Arxiu del Regne de Mallorca, Governació Civil, Registre d'Associacions, f. 267.

15. «Nuestra Lectura» (12 de juny de 1931). *El Obrero Balear*, p. 6.

cial component el fet de ser un text «*escrito por propios oficiantes*», per tant, la valora com si es tractés d'una font primària fidedigna.¹⁶

El 1951, l'editor Bartomeu Payeras va reimprimir *La Sinagoga Balear o Historia de los judíos de Mallorca*, una reedició en la línia de *La fe triunfante* de 1857. Gabriel Cortès va repudiar aquesta publicació estigmatitzadora. Car Cortès havia recuperat una font històrica com era *La judería de Mallorca en 1391* de Josep Maria Quadrado per a reivindicar volums que difonguessin la realitat històrica, no com *La Sinagoga Balear*, més tendent a la profusió d'idees d'assenyalament i d'odi. Val a dir que el 1946, juntament amb Miquel Forteza, Gabriel Cortès havia publicat a Barcelona una obra que aprofitava els fons que havia fet servir Baruch Braunstein, *Reconciliados y relajados*, una obra que no signaren, que aparegué de manera anònima. El tret més important d'aquest treball era que demostrava que els assenyalats per la Inquisició no portaven tan sols els quinze llinatges de referència a Mallorca. Durant el debat que es va encetar en premsa per la crítica de Gabriel Cortès a l'editor Bartomeu Payeras, precisament se li va retreure a Cortès que hagués promogut el coneixement d'una llista ampliada dels cognoms més extensa que la d'aquells que havien estat assenyalats per la Inquisició. El menescal Josep Maria Pomar hi afegí «*me encanta saber lo aireados que están aquellos hechos del seiscientos y setecientos íntimamente ligados a mi persona*».¹⁷

Per tant, Pomar no hi veia cap perjudici en la reimpressió de *La Sinagoga Balear*. En canvi, passats quinze anys, Payeras va admetre que havia estat una errada la reedició de 1951: «*Nunca me he arrepentido lo bastante, pese a que en el prólogo explicaba mi postura. El tiempo me ha dado la razón, pero no volveré a meterme en tales dibujos...*».¹⁸

Amb una intenció ben diferent, l'edició de 1984 de *La fe triunfante* a Mallorca va ser realitzada per l'editorial Moll, amb l'estudi preliminar de Lleonard Muntaner i el pròleg de l'historiador i arxiver Llorenç Pérez.

16. *Ibid.*

17. POMAR, Lluís Maria (21 de febrer de 1951). «"La Sinagoga Balear". Una carta abierta de Luis M.ª Pomar y Pomar», *Baleares*, p. 3.

18. BONET, Joan (25 de desembre de 1966). «Tomeu Payeras», *Baleares*, p. 22.

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ: LA RECERCA SOBRE JUEUS, CONVERSOS I XUETES A MALLORCA

La primera font escrita que documenta la presència jueva a les Illes Balears és l'Encíclica del Bisbe Sever de *Magona* (Maó, 418 dC). Aquesta carta del bisbe es dirigeix a la població i té l'objectiu de forçar els jueus d'aquesta ciutat a convertir-se al cristianisme. Aquest text conté informació sobre la configuració d'una comunitat jueva anàloga a Mallorca, cosa que ja s'intuïa per restes arqueològiques com una llàntia amb el dibuix d'una menorà o els ploms funeraris del jaciment de Ses Fontanelles de Son Torrella. Per consultar el contingut de l'encíclica, Josep Amengual i Batle en va fer una edició trilingüe (llatí, català i castellà) l'any 2018.¹⁹

Sobre el desenvolupament de la comunitat jueva mallorquina durant la dominació musulmana, són escasses les fonts disponibles, i les que hi ha, sovint, mostren informació confusa. Guillem Rosselló Bordoy el 2004 va publicar *Qui eren els jueus de l'Almudayna?* al *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*.²⁰ Encara que, de manera breu, es troba certa explicació sobre la residència de jueus a Madina Mayurqa a *Los judíos de Baleares en la Edad Media* de Jordi Maíz Chacón. Sobretot en destaca l'establiment dels jueus a la parcel·la limítrof del Palau de l'Almudaina.²¹

Cal esmentar especialment la tasca de Margalida Bernat i Roca, que va difondre una història també desconeguda, fugint de les grans fites medievals jueves de 1391 (pogroms) i 1435 (conversió definitiva). Així doncs, podem citar d'aquesta autora *El call de ciutat de Mallorca a l'en-*

19. AMENGUAL, Josep (2018). *La Circular del bisbe Sever de Menorca sobre la conversió de jueus (418-2018). Una crònica mediterrània abans de l'ocupació dels vàndals*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis.

20. ROSSELLÓ, Guillem (2004). «Qui eren els jueus de l'Almudayna?», *BSAL*, 60, p. 289-296.

21. MAÍZ, Jordi (2010). *Los judíos de Baleares en la Baja Edad Media. Economía y política*. A Coruña: UNED, p. 27.

torn de 1350 (2005) i *Llocs perduts: Cementiris i sinagogues de Ciutat de Mallorca (segles XIII-XV)*.²²

Referent als pogroms de 1391, fita sobre la qual s'ha produït força bibliografia, la primera incursió la va fer Josep Maria Quadrado a *La judería de la ciudad de Mallorca en 1391*. L'autor recupera de l'arxiu de Governació del Regne de Mallorca el quadern de bans i pregons d'aquest mateix any i dona bona mostra que els quinze llinatges reconeguts com a xuetes no són els únics que descendeixen d'uns ancestres jueus a Mallorca.²³ Un altre aspecte poc documentat és la diàspora de jueus mallorquins a conseqüència dels pogroms de 1391 i, posteriorment, la conversió forçada de 1435, que precisament Neil Frau-Cortès va abordar en publicar la biografia del rabí i filòsof mallorquí Simó ben Tsémakh Duran,²⁴ així com un repàs per la seva descendència. Es parlarà de la seva figura més endavant.

En relació amb la recerca més general sobre el tema jueu a Mallorca, l'escriptor d'origen sud-africà Lionel Isaac Abrahams publicà *The Jews of Majorca* (1936). El caràcter innovador d'aquest volum fou destacat pel mateix autor en el subtítol: *The first consecutive history of the Jews of Majorca even published*. Isaac comença amb uns precedents d'una època sobre la qual es tenen menys dades, sobre l'establiment de la comunitat jueva mallorquina i el seu desenvolupament durant la dominació musulmana. Sobre l'Església, dedica un capítol comparatiu entre el jesuïta Francesc Garau, impulsor de l'odi contra els xuetes, i el clergue xueta, víctima de l'ostracisme, Josep Tarongí i Cortès (1847-1890). La darrera apreciació d'Abrahams és de la legislació favorable als xuetes que aconseguiren els *Perruques* a finals de segle XVIII, determinació que es considera com un punt de partida per a la superació de l'estigma. Finalment, cal valorar aquest volum, ja que aporta un apèndix on es reproduïxen els documents d'arxiu més rellevants en aquesta recerca.²⁵

L'historiador i prevere Antoni Pons Pastor, entre els anys 1932 i 1936, va oferir al *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* transcripcions de documents vinculats amb el passat jueu de Mallorca. Les seves investigacions culminaren en dos volums sobre el passat jueu medieval de

22. BERNAT, Margalida (2007). «Llocs perduts cementiris i sinagogues de Ciutat de Mallorca (Segles XIII-XV)», *BSAL*, 63, p. 7-40.

23. QUADRADO, Josep Maria (1887). *La judería de la capital de Mallorca en 1391*. Palma: Tipogràfica Hija de Juan Colomar.

24. FRAU-CORTÈS, Neil Manel (2018). *Rabí Simó ben Tsémakh Duran. Florirà frondosa la branca*. Palma: Ajuntament de Palma.

25. ABRAHAMS, Isaac Lionel (1986). *Els jueus de Mallorca*. Palma: Miquel Font Editor.

l'illa: *Los judíos del reino de Mallorca durante los siglos XIII-XIV*, editat pel CSIC l'any 1958, i una segona edició de 1984.²⁶ També cal mencionar, de l'any 1944, una contribució d'un historiador i novel·lista xueta, Gabriel Cortès Cortès, juntament amb l'escriptor també xueta Miquel Forteza i Piña: *Inquisición de Mallorca. Reconciliados y relajados (1488-1691)*. El volum no va tenir gaire impacte tot i la innovació que incloïa, que deslegitimava l'odi exclusivament cap als quinze llinatges, perquè eren molts més els cognoms que havien adoptat durant la conversió els integrants de la comunitat jueva mallorquina. Aquest llibre finalment va ser reeditat el 1985.²⁷ De manera individual, de Gabriel Cortès Cortès cal mencionar un estudi ben ampli, *Historia de los judíos mallorquines y de sus descendientes cristianos*.

Mascaró Pasarius l'any 1974 aportà *Judíos y descendientes de judíos conversos de Mallorca*; hi va incloure un estudi dels jueus medievals i dels seus descendents fins al segle XVIII.²⁸ Malgrat aquesta concepció cronològica, s'ha de destacar que Josep Mascaró va oferir informació sobre les pressions que havia exercit el consolat alemany, amb el suport de la Falange, per a la creació d'un cens de descendents de jueus conversos amb l'objectiu de deportar-los a camps de concentració que es configurarien a Formentera o Cabrera. Però el Bisbat, responsable d'elaborar aquesta llista, amb Josep Miralles i l'arxiver Joan Vic al capdavant, haurien explicat que una llista de mallorquins descendents de jueus implicaria a gairebé el 35 % de la població. Amb aquestes xifres, s'hauria descartat l'opció de la deportació. Així doncs, segons aquesta versió, el Bisbat hauria utilitzat l'estratagema d'exagerar les xifres per evitar les pressions de presentar una relació de mallorquins de *sang impura*. Aquesta és una qüestió que ha generat un notable interès públic i que a hores d'ara encara resta oberta.

Mallorca fou un dels indrets en els quals la Inquisició actuà més contundentment contra els jueus conversos, ja que en el període de gràcia que concedí aquesta institució una gran quantitat de mallorquins confessaren que judaïtzaven. Per tant, aquesta fase ha generat un enorme interès entre els investigadors: Miquel Ferrer Flórez el 2004

26. PONS, Antoni (1984). *Los judíos del reino de Mallorca durante los siglos XIII-XIV*. Palma: Miquel Font Editor.

27. CORTÈS, Gabriel (1985). *Historia de los judíos mallorquines y de sus descendientes cristianos*. Palma: Miquel Font Editor.

28. MASCARÓ, Josep (1974). *Judíos y descendientes de judíos conversos de Mallorca*. Palma: Gráficas Miramar; Josep Mascaró Pasarius també s'interessà per la situació dels jueus de Menorca i publicà l'any 1983 el text *Los judíos de Menorca en la Baja Edad Media (el siglo XIV)*.

va aportar *Inquisición, judíos y judaizantes*, més centrat en una primera fase d'actuació de la Inquisició a Mallorca (1488-1520), més desconeguda. Miquel Ferrer sosté aquest article mitjançant la reproducció de documentació inquisitorial emesa entre finals de segle xv i principis de segle xvii, amb dades específiques sobre la localització geogràfica de les cremadisses dins Palma i els càstigs, comparant les penes de casos d'heretgia, criptojudaisme i causes menors.²⁹

El 2020, Antoni Picazo publicava *Chuetas de Mallorca: el caso de los hermanos Tarongí*, referit a dos dels tres xuetes que moriren cremats vius en els Actes de Fe de 1691: els germans Rafel Tarongí i Caterina Tarongí. Com s'ha assenyalat anteriorment, l'etapa més severa de la Inquisició a Mallorca se situa entre 1677 i 1691. A la primera data, es documenta l'arrest de més de dues-centes persones quan intentaven escapar de l'illa per por de la Inquisició, ja que encara judaïtzaven. Aquesta família no només patí la repressió inquisitorial, sinó que també alguns dels seus integrants optaren, amb èxit, per l'exili.³⁰ Igualment, sobre la Inquisició a Mallorca, però centrat en una cronologia posterior als actes de fe de 1691, Pedro de Montaner s'hi va aproximar mitjançant l'Arxiu del Comte de Zavellà.³¹

Entre els decennis dels setanta i vuitanta, hi hagué la intenció de transcriure i compilar les causes de fe de la Inquisició a Mallorca. En aquest sentit, Llorenç Pérez, Lleonard Muntaner i Mateu Colom en produïren els documents d'entre 1579 i 1619. Aleshores, Francesc Riera i Montserrat, valorant que també calia transcriure els actes de fe més coneguts, els va publicar al *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* amb el títol *Acta martyrum*. S'hi poden llegir les causes dels relaxats per pertinaces: Rafel Tarongí, Caterina Tarongí i Rafel Valls.³² En la mateixa línia, el 1986, Llorenç Pérez va publicar la documentació emesa per part del Tribunal de la Inquisició entre 1578 i 1806 a Mallorca perquè estigués a l'abast de tothom.³³

La tasca investigadora de Francesc Riera i Montserrat es va centrar especialment en una cronologia contemporània, però cal situar, de

29. FERRER, Miquel (2004). «Inquisición, judíos y judaizantes», *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 14, p. 103-117.

30. PICAZO, Antoni (2020). «Chuetas de Mallorca: el caso de los hermanos Tarongí», *Cuadernos Judaicos*, 37, p. 125-139.

31. MONTANER, Pedro (1974). «Aportación al estudio de la Inquisición de Mallorca», *BSAL*, 34, p. 327-339.

32. RIERA, Francesc (2001). «Acta martyrum», *BSAL* 57, p. 369-382.

33. PÉREZ, Llorenç; COLOM, Mateu; MUNTANER, Lleonard (1986). *El Tribunal de la Inquisición en Mallorca: relación de causas de fe, 1578-1806*. Palma: Miquel Font Editor.

l'any 2004, la seva aportació amb Enric Porqueres i Gené *Xuetes, nobles i capellans (segles XVII-XVIII)*.³⁴ En aquest estudi, s'examinen les relacions entre xuetes i famílies nobles, a vegades de condició clerical, a les quals se cita amb nom i llinatges. Per a rebatre les facilitats en l'afluència de conversos mallorquins dins l'estament eclesiàstic i les relacions entre l'aristocràcia i els xuetes, Josep Amengual i Batle va recuperar una consulta que el bisbe Benet de Panyelles, instat pels nobles, va enviar a Roma sobre la conveniència d'acceptar clergues xuetes l'any 1734.³⁵ Pòstumament, com a homenatge a les investigacions de Francesc Riera i Montserrat sobre la causa xueta, l'any 2012, es va publicar una miscel·lània sobre jueus, conversos i xuetes a Mallorca, en què s'aglutinen diversos articles d'especialistes en la matèria. El títol n'és *Francesc Riera i Montserrat des de l'abundància del cor*.³⁶ Sobre la cronologia jueva i conversa, en aquest recull d'articles s'hi troben, en primer lloc, de Mateu Colom *L'insult a conversos i xuetes. Marginació i realitat als segles XVI i XVII*.³⁷

Una altra perspectiva fins ara poc treballada que és abordada al volum en homenatge a Francesc Riera i Montserrat és precisament la concreció en el desenvolupament d'uns oficis determinats per part dels xuetes i les traves que hi trobaren. Dins d'aquesta miscel·lània, Maria Antònia Segura va publicar *Notícia d'un plet d'apotecaris i sucrers contra els tenders de Palma* (s. XVI i XVII).³⁸ Emmarcat entre el XVIII i XIX, Dolors Fortesa-Rei i Agustí Aguiló hi publicaren *Els xuetes i els oficis d'assajador de metalls i de contrast*.³⁹

D'altra banda, en un sentit ben diferent en aquest volum s'hi pot trobar *Relaciones entre cristianos viejos y chuetas en último tercio del*

34. RIERA, Francesc; PORQUERES, Enric (2004). *Xuetes, nobles i capellans (segles XVII-XVIII)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor.

35. AMENGUAL, Josep (2012). «Una improcedent consulta a Roma del bisbe Benet de Panyelles (1734) sobre els eclesiàstics xuetes», dins PORQUERES, Enric (coord.). *Francesc Riera i Montserrat des de l'abundància del cor*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, p. 357-365.

36. PORQUERES, Enric (coord.) (2012). *Francesc Riera i Montserrat des de l'abundància del cor*. Palma: Lleonard Muntaner Editor.

37. COLOM, Mateu (2012). «L'insult a conversos i xuetes. Marginació i realitat als segles XVI i XVII», dins PORQUERES, Enric (coord.). *Francesc Riera i Montserrat des de l'abundància del cor*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, p. 269-276.

38. SEGURA, Maria Antònia (2012). «Notícia d'un plet d'apotecaris i sucrers contra els tenders de Palma», dins PORQUERES, Enric (coord.). *Francesc Riera i Montserrat des de l'abundància del cor*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, p. 123-162.

39. FORTESA-REI, Dolors i AGUILÓ, Agustí (2012). «Els xuetes i els oficis d'assajadors de metalls i de contrast», dins PORQUERES, Enric (coord.). *Francesc Riera i Montserrat des de l'abundància del cor*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, p. 219-248.

siglo XVII y principios del XVIII, de Pedro de Montaner.⁴⁰ Aquest investigador dedica tot aquest capítol a refutar la tesi de Lleonard Muntaner, que propugnava que la noblesa mallorquina era, juntament amb l'Església, culpable del sosteniment de l'odi cap als xuetes. Pedro de Montaner conclou que els processos inquisitorials implicaren repercussions econòmiques ben negatives per als nobles (cristians vells), que mantien el suport financer dels xuetes. D'altra banda, aporta un aspecte innovador a la seva teoria, que va compartir amb Enric Porqueres i Francesc Riera i Montserrat: el posicionament dels xuetes amb el bàndol felipista durant la guerra de Successió. Segons Montaner, els xuetes consideraren Felip V com una mena de messies i, per sustentar les seves orientacions històriques, Pedro de Montaner ha aportat més recentment *Gente de la calle: orígenes y evolución del caso de los chuetas, judeoconversos mallorquines* (2021).⁴¹

Un altre debat historiogràfic sobre la Inquisició a Mallorca ha estat esbrinar-ne el motiu que els impulsava a la repressió. D'una banda, s'ha pensat que la intenció era servir de braç armat a la monarquia hispànica per a imposar l'homogeneïtat social, però l'encrueliment amb aquells que intentaven fugir ha promogut l'aparició de teories que consideren la motivació econòmica. Els primers investigadors a sostenir aquesta hipòtesi foren Baruch Braunstein i Henry Kamen.⁴² Així ho defensà Ubaldo de Casanova, reproduint exemples documentals de les confiscacions, a més d'intuir que els fons que obtenia la Inquisició havien de ser usats per autogestionar-se i pagar els sous dels funcionaris que hi treballaven.⁴³ La hipòtesi de l'objectiu de la Inquisició d'homogeneïtat social per a assolir l'estat modern pretès per la monarquia hispànica ha estat defensada per José Ramón Rodríguez Besné a *El Consejo de la Suprema Inquisición. Perfil jurídico de una Institución* i per Joseph Pérez a *Historia de una tragedia*.⁴⁴

40. MONTANER, Pedro de (2012). «Relaciones entre cristianos viejos y chuetas en último tercio del siglo XVII y principios del XVIII», dins PORQUERES, Enric (coord.). *Francesc Riera i Montserrat des de l'abundància del cor*, Palma: Lleonard Muntaner Editor, p. 175-218.

41. MONTANER, Pedro de (2021). *Gente de la calle: orígenes y evolución del caso de los chuetas, judeoconversos mallorquines*. Palma: Llibres Ramon Llull.

42. BRAUNSTEIN, Baruch (1936). *The Chuetas of Majorca. Conversos and the Inquisition of Majorca*. Scottsdale: Mennonite; KAMEN, Henry (1981). *La España de Carlos II*. Barcelona: Crítica.

43. CASANOVA, Ubaldo de (1994). «Confiscación de bienes a judaizantes en Mallorca ¿motivaciones económicas o sociales?», *Pedralbes*, 14, p. 187-198.

44. RODRÍGUEZ, José Ramon (2000). *El Consejo de la Suprema Inquisición. Perfil jurídico de una Institución*. Madrid: Editorial Complutense; PÉREZ, Joseph (2013). *Historia de una tragedia. La expulsión de los judíos de España*. Barcelona: Crítica.

L'antropòleg tarragoní Enric Porqueres i Gené ha deixat un llegat bibliogràfic que constitueix una vertadera referència a l'hora d'aproximar-se als estudis genealògics, de parentiu i d'endogàmia xueta. Un dels fenòmens que introduí Porqueres a l'estudi dels xuetes és la pràctica d'una subendogàmia dins la mateixa comunitat marginada. Ho defensa, juntament amb Pedro de Montaner,⁴⁵ i també amb la contribució *Llinatges xuetes: límites y ventajas de la aproximación antroponímica* en una obra col·lectiva.⁴⁶ Seguint la tesi del posicionament dels xuetes amb el bàndol felipista durant la guerra de Successió, Román Piña Homs narra que fou tal la identificació del grup amb aquest bàndol que la casa del noble Joan Sureda i Villalonga, des d'on es dirigí una conspiració favorable al futur Felip V, era habitualment conegut com «la sinagoga», per l'afluència d'individus xuetes. De manera més aïllada, Piña Homs aconseguí recuperar notícies de casos de continuació de pràctiques com la circumcisió. Documenta, d'altra banda, el darrer acte de fe contra els judaïtzants mallorquins, el de 1720, que, en haver fugit els sentenciats, la cremadissa es practicà en efígie. A la meitat del XVIII, la Inquisició tingué un paper de persecució diferent, centrat en els llibres prohibits; i aquest és el segle de la pèrdua de competències de la institució: Felip V suprimí l'exempció d'imposts de la Inquisició; Ferran VI evità que el Sant Ofici intervingués en causes civils, i finalment, amb Carles III només conservà la possibilitat d'intervenir en casos d'heretgia i apostasia.⁴⁷

De manera molt singular cal citar d'Enric Porqueres *L'endogàmia dels xuetes de Mallorca: identitat i matrimoni en una comunitat de conversos (1435-1750)*.⁴⁸ Com a homenatge pòstum a Porqueres i sota la coordinació d'Albert Bonnín i Jaume Pomar, l'any 2021 es va publicar un recull d'articles de temàtica xueta: *Homenatge a l'antropòleg Enric Porqueres i Gené*, amb tota una sèrie de contribucions centrades principalment en els segles XIX i XX.⁴⁹ A més de la citada abans, Antoni Picazo

45. PORQUERES, Enric; MONTANER, Pedro de (1994). «Subendogamias en el Mediterráneo. Los ejemplos mallorquines de la aristocracia y de los descendientes de judíos», *Memòries de la Reial Acadèmia d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 6, p. 79-106.

46. PORQUERES, Enric (2010). «Llinatges xuetes: límites y ventajas de la aproximación antroponímica», dins SALINERO, Gregorio; Testón, Isabel (coord.). *Un juego de engaños: movilidad, nombres y apellidos en los siglos XV a XVIII*. Madrid: Casa de Velázquez, p. 43-58.

47. PIÑA, Roman (2016). «Mallorca 1715. Del desguace de las instituciones a la agonía de la Inquisición», *MRAMEGH*, 26, p. 91-106.

48. PORQUERES, Enric (2001). *L'endogàmia dels xuetes de Mallorca: identitat i matrimoni en una comunitat de conversos (1435-1750)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor.

49. BONNÍN, Albert; POMAR, Josep (2021). *Homenatge a l'antropòleg Enric Porqueres i Gené*. Palma: Lleonard Muntaner Editor.

ha contribuït amb més investigacions sobre conversos i xuetes, entre les quals destaca el llibre *Els xuetes de Mallorca: grups de poder i criptojudaisme al segle XVII*⁵⁰ i *Dones xuetes: resistència religiosa a la Mallorca moderna* (2019)⁵¹ on, per primer cop, s'analitza el fenomen xueta amb perspectiva de gènere. Darrerament, ha ampliat l'estudi de la Inquisició a Mallorca amb *Inquisició i Corrupció*.⁵² També relacionat amb la Inquisició, en una història més desconeguda, ha difós informacions sobre la Inquisició de Menorca mitjançant l'article *Diligencias inquisitoriales clandestinas en la Menorca británica*.⁵³

Addicionalment, Eduardo Pascual Ramos ha tractat la qüestió xueta en diferents articles científics centrats en la situació i en l'adquisició de rellevància del grup durant el segle XVIII des del vessant econòmic i l'especialització professional. En aquest sentit, a *La Casa de la Moneda del Reino de Mallorca en el siglo XVIII (1715-1787). La institución y sus hombres* es destaca que, tot i l'ostracisme social, els xuetes aconseguiren —gràcies a la seva habilitat com a orfebres— una vinculació amb diferents càrrecs necessaris per fer funcionar la Casa de la Moneda del Regne de Mallorca.⁵⁴

D'altres contribucions centrades en els jueus mallorquins han estat produïdes per Jordi Maíz. Però les seves aportacions d'un caire més divulgatiu s'aproximen als calls medievals de Palma i a la seva quotidianitat, com a *Viure al marge: la vida quotidiana dels jueus de Mallorca (segles XIII-XIV)*.⁵⁵ Maíz va ser coordinador de les comunicacions i del volum que sorgí de les xxxvi Jornades d'Estudis Locals sobre *Els jueus a les Illes Balears*, celebrades a l'Institut Menorquí d'Estudis (Maó) el 2018, en commemoració del 1600 aniversari de l'Encíclica del bisbe Sever.⁵⁶ L'any 2022 va publicar una síntesi sobre els pogroms de 1391

50. PICAZO, Antoni (2006). *Els xuetes de Mallorca: grups de poder i criptojudaisme al segle XVII*. Palma: El Tall.

51. PICAZO, Antoni (2019). *Dones xuetes: resistència religiosa a la Mallorca moderna*. Palma: El Tall.

52. PICAZO, Antoni (2020). *Inquisició i corrupció*. Palma: Illa Edicions.

53. PICAZO, Antoni (2021). «Diligencias inquisitoriales clandestinas en la Menorca británica», *Sefarad: Revista de Estudios Hebraicos y Sefardíes*, 81, p. 211-249.

54. PASCUAL, Eduardo (2021). «La Casa de la Moneda del Reino de Mallorca en el siglo XVIII (1715-1787). La institución y sus hombres», *Magallánica: Revista de Historia Moderna*, 7/14, p. 299-334.

55. MAÍZ, Jordi (2010). *Viure al marge: la vida quotidiana dels jueus de Palma (segles XIII-XIV)*, Palma: Lleonard Muntaner Editor.

56. MAÍZ, Jordi (coord.) (2020). *Els jueus a les Balears: presència, expulsió i repressió*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.

a Mallorca: *La desfeta jueva de 1391. Violència, poder i religió a la Mallorca medieval*.⁵⁷

Pel que fa a les tesis doctorals sobre jueus, conversos i xuetes abans de la contemporaneïtat, cal citar la de Lleonard Muntaner i Mariano (1988), *Els xuetes de Mallorca: espai, economia i societat a finals de segle XVII*.⁵⁸ En aquest estudi, Lleonard Muntaner sosté la idea que la persecució cap als descendents de jueus conversos respongué, sobretot, a la motivació econòmica i implica les classes benestants en aquesta repressió.

El 2009 Jordi Maíz Chacón va exposar a la UNED la seva tesi *Actividades económicas y políticas de los judíos de Baleares en la Baja Edad Media (1229-1391)*.⁵⁹ Més endavant, l'any 2016, Mateu Colom Palmer va presentar la seva tesi a la Universitat de Barcelona, titulada *El tribunal de la Inquisició de Mallorca (1578-1700)*.⁶⁰ Des d'un àmbit ben diferent, igualment a la Universitat de les Illes Balears, Joana Francesca Ferragut Simonet va presentar la tesi *El legado genético de los chuetas mallorquines* (2017):⁶¹ les investigacions sobre ADN resulten claus per a contrastar que els portadors de llinatges xuetes són realment descendents de jueus conversos. Aquest enfocament genètic ha contribuït amb altres capítols com *Jueus... el poble elegit?*, o *Mil i una històries contades pel cromosoma-Y*.⁶² En ambdues s'arriba a la conclusió que les diferents poblacions jueves tenen el seu origen a l'Orient Mitjà i presenten poca mescla amb la resta de les poblacions amb què han conviscut, però encara són més contundents els indicatius d'endogàmia entre els integrants de la comunitat xueta.

Una altra font que permet aproximar-se a com es vivia la condició xueta a la segona meitat del segle XIX és l'obra, a manera de denúncia, del literat, escriptor de la Renaixença i clergue Josep Tarongí i Corretès. Com es pot entendre, l'exercici eclesiàstic d'un xueta a la Mallorca

57. MAÍZ, Jordi (2022). *La desfeta jueva de 1391. Violència, poder i religió a la Mallorca medieval*. Palma: Lleonard Muntaner Editor.

58. MUNTANER, Lleonard (1988). *Els xuetes de Mallorca: espai, economia i societat a finals de segle XVII*. Tesis doctoral: Universitat de Barcelona.

59. MAÍZ, Jordi (2009). *Actividades económicas y políticas de los judíos de Baleares en la Baja Edad Media (1229-1391)*. Tesis doctoral: Universidad Nacional de Educación a Distancia.

60. COLOM, Mateu (2015). *El tribunal de la Inquisició de Mallorca (1578-1700)*. Tesis doctoral: Universitat de Barcelona.

61. FERRAGUT, Francesca (2017). *El legado genético de los chuetas mallorquines*. Tesis doctoral: Universitat de les Illes Balears.

62. PICORNELL, Antònia; FERRAGUT, Joana Francesca (2021). «Mil i una històries contades pel cromosoma-Y», dins BONNÍN, Albert; POMAR, Josep M. (coord.). *Homenatge a Enric Porqueres...*, p. 61-81.

d'aquest context cronològic no era una tasca senzilla.⁶³ Es tracta del títol *Algo sobre el estado religioso y social de la isla de Mallorca* (1877): aquesta publicació va sorgir d'un afer que enfrontà mossèn Tarongí amb Miquel Maura i Muntaner per un cas d'antixuetisme, al qual se li ha assignat la denominació de *Sa Taronginada*. Mossèn Tarongí va ser vetat de la possibilitat de prèdica de les quaranta hores dedicades a la Mare de Déu de la Salut a la Parròquia de Sant Miquel de Palma. Així doncs, començà una pugna dialèctica entre Tarongí i Maura amb la qüestió xueta com a pretext.

Tarongí va iniciar l'intercanvi d'escrits amb l'article *Libros malos y cosas peores* a l'*Almanaque Balear*. Miquel Maura contestà amb un pamflet en què volia plasmar que Tarongí havia escrit des de la ràbia i que ambdós pertanyien al mateix clergat mallorquí, sense distincions.⁶⁴ Tarongí no capitulà i insistí amb un escrit contestatari: *Una mala causa a todo trance defendida*, present també en un número d'*El Almanaque Balear*. Després d'aquesta pugna dialèctica, que tants estira-i-arroses generà a la premsa local i peninsular, Tarongí fou instat a abandonar l'illa i a instal·lar-se a Granada, on obtingué per oposició la plaça de canongia del Sacromonte, l'any 1878. En aquest context, va aparèixer la publicació d'una obra que també pot servir de referència per descobrir més dades d'aquest esdeveniment: *Juicio de la prensa española sobre la cuestión mallorquina y sobre el libro de polémica titulado Estado religioso y social de la isla de Mallorca*, que, d'autoria anònima, va pretendre compilar tots els articles que la pugna entre Maura i Tarongí havia generat a l'Estat espanyol. Josep Massot i Muntaner descobrí que, realment, l'autor d'aquesta compilació havia estat Josep Tarongí per tal de perllongar l'impacte de la seva primera obra de denúncia de l'antixuetisme.⁶⁵

El rabí nord-americà Baruch Braunstein va contribuir amb la seva tesi doctoral *The Chuetas of Majorca. Conversos and the Inquisition of Majorca* (1936) des de la Universitat de Colúmbia.⁶⁶ La primera edició

63. Josep Tarongí va poder ingressar al Seminari Diocesà de Mallorca en condició d'alumne extern l'any 1865. Fou ordenat prevere a Ciutadella (1872) i es va llicenciar en Sagrada Teologia al Seminari de València (1876). Derivat de la polèmica sorgida arran de *Sa Taronginada* (1876), va ser desplaçat de Mallorca i dirigit a la canongia del Sacromonte de Granada.

64. MAURA, Miquel (1877). *Una buena causa mal defendida. Con licencia de la autoridad eclesiástica*. Palma: Imprenta de Guasp, p. 1.

65. MASSOT, Josep (2011). *Esriptors i erudits contemporanis* (desena sèrie). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 17-55.

66. MASSOT, Josep (2011). *Esriptors i erudits contemporanis...*, p. 13.

de l'obra de Braunstein va comptar amb una tirada curta. Malgrat això, aquesta circumstància no va impedir que, almanco, un exemplar procedent de Nova York fos adquirit per una biblioteca universitària de l'Alemanya nazi.⁶⁷ Del procés de recerca de Braunstein se'n va fer ressò el periòdic progressista *La Libertad* (1933).⁶⁸ A Mallorca, l'any 1935 Braunstein va trobar l'assessorament del director de l'Arxiu del Regne de Mallorca, Joan Pons i Marquès, per tal d'indagar en la història dels xuetes.⁶⁹

Robert Graves, qui habità Mallorca en dos períodes interromputs per la Segona Guerra Mundial, primer entre 1929 i 1936, i hi retornà el 1946, va escriure sobre els xuetes en *A Death Branch of the Tree of Israel. The Chuetas of Majorca* (1958).⁷⁰ De la mateixa manera, Kenneth Moore en la seva experiència indagant a Mallorca sobre la qüestió xueta, quan s'aproxima a la bibliografia disponible, conclou: «*Braunstein era la mejor fuente histórica y Graves la mejor fuente literaria. De estos trabajos se desprendía que el fenómeno chueta era todavía tema de controversia en la sociedad contemporánea [...]*».⁷¹ Angela Selke va escriure *Los chuetas y la Inquisición. Vida y muerte en el ghetto de Mallorca* (1972). Quan Selke va treure aquesta investigació, l'obra de Braunstein encara no havia estat traduïda ni al català ni al castellà.⁷²

L'antropòleg nord-americà Stanley Brandes valora, en un estudi sobre la inclusió de fotografies en obres en les quals es tractaven minories marginades, les imatges que va incloure Kenneth Moore sobre la comunitat xueta: «*Para mí, la monografía más enigmática en cuanto al uso de fotos [...]*».⁷³ Els argentins Eva i Juan Laub compilaren memòria oral dels anys setanta i vuitanta amb el contrast de fonts inèdites que oferien informació sobre la realitat històrica d'aquesta xacra mallorquina. El resultat fou el llibre *El mito triunfante: estudio antropológico-social*

67. S'ha d'agrair al doctor Bartomeu Obrador Cursach una fotografia d'aquest exemplar, que havia adquirit per internet.

68. «Crónica literaria» (4 de gener de 1933). *La Libertad*, p. 8.

69. MASCARÓ, Josep (1983). «Los judíos de Menorca en la Baja Edad Media», *Revista de Menorca: ciencias, artes y letras*, p. 265.

70. GRAVES, Robert (1986). *La branca morta de l'arbre d'Israel*. Inca: Arxipèlag, p. 24.

71. MOORE, Kenneth (1987). *Los de la calle. Un estudio sobre los chuetas*. Madrid: Siglo veintiuno de España Editores, p. 8.

72. SELKE, Angela (1972). *Los chuetas y la Inquisición: vida y muerte en el ghetto de Mallorca*. Madrid: Taurus.

73. BRANDES, Stanley (1996). «La fotografía etnográfica como medio de comunicación», dins FERNÁNDEZ DE ROTA, José Antonio (dir.). *Las diferentes caras de España. Perspectivas de antropólogos extranjeros y españoles*, p. 77.

ÍNDIX

PRÒLEG	5
PRESENTACIÓ.....	9
INTRODUCCIÓ: ELS XUETES DE MALLORCA.....	13
1. EL MARC HISTÒRIC: LA DIFUSIÓ DE L'ODI SOCIAL CONTRA ELS XUETES DES DE 1691: <i>LA FE TRIUNFANTE</i>	17
2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ: LA RECERCA SOBRE JUEUS, CONVERSOS I XUETES A MALLORCA	21
3. L'HERÈNCIA DE LA PRÀCTICA MUSICAL	41
3.1. Simó Ben Tsémakh Duran i el seu pensament musical.....	43
3.2. La transmissió de la cantil·lació d'origen català a Alger i Orà	48
3.3. Etnopoesia a les actes inquisitorials: la «cançó dels números» i Echad mi Yodea. El paper de la dona jueva en la transmissió del llegat cultural	53
3.4. La transmissió d'un apartheid social: del Misteri d'Elx a les cançons tradicionals: antixuetisme, antijudaisme i antisemitisme d'arrel popular	56
3.5. El violí com a instrument dels jueus. La connexió amb la diàspora mallorquina després de la Cremadissa de 1791	80

3.6. Unes oposicions injustes a organista? Els casos de discriminació contra músics per la seva condició de xuetes	88
4. EL CANVI DE MENTALITAT DINS EL GRUP: DE LA PROSPERITAT ECONÒMICA A LA INVERSIÓ EN FORMACIÓ.....	91
4.1. La inauguració de l'Institut Balear.....	91
4.2. La importància de la formació de la minoria xueta. Del patronatge familiar de Marià Aguiló a les conferències de Sant Vicenç de Paül.....	97
4.3. Fugida de cervells: contribució dels xuetes mallorquins a la Renaixença	109
5. LA FUNDACIÓ DE L'ORQUESTRA CIUTAT DE PALMA: UN MITJÀ PER A LA PRESENCIA DELS XUETES EN LA SOCIETAT I CULTURA PALMESANES	123
5.1. Miquel Forteza com a membre fundador de l'orquestra	127
5.2. Els llinatges xuetes a l'Orquestra Ciutat de Palma: el cas de les joves violinistes	130
5.3. L'estudi del violí a Palma i l'herència xueta: Ignasi Piña i altres professors	135
5.4. Bernat Pomar, compositor i intèrpret. El violí com a eina pedagògica. La conversió al judaisme	140
5.5. Entrevistes orals	146
5.5.1. <i>Marta Miró Cortès</i>	146
5.5.2. <i>Maria Antònia Capó Picornell</i>	148
5.5.3. <i>Rafel Aguiló Roca</i>	151
5.5.4. <i>Immaculada Mora</i>	152
5.5.5. <i>Agustí Fernàndez</i>	155
5.5.6. <i>Agustí Aguiló Bordoy</i>	156
5.5.7. <i>Gaspar Aguiló Forteza i família</i>	157
5.5.8. <i>Margalida Obrador</i>	158

L'HERÈNCIA MUSICAL DELS JUEUS CONVERSOS DE MALLORCA	219
5.5.9. <i>Serafi Nebot</i>	160
5.5.10. <i>Antonina Canyelles</i>	162
5.5.11. <i>Dolors i Glòria Forteza-Rei Borgarelles</i>	166
6. COMPOSITORS I MÚSICS RELLEVANTS DE LLINATGES XUETES...	171
7. EL TEATRE REGIONAL: UNA GENERACIÓ DESTACADA DE XUETES	175
7.1. Joan Valls Aguiló, Juanito Valls, Cristina Valls	179
7.2. Francesc Forteza Forteza, Xesc Forteza	182
8. CONCLUSIÓ: TEMPS DE REFLEXIONAR SOBRE LA HISTÒRIA	193
REFERÈNCIES	199
Bibliografia	199
Arxius	214
Pàgines web	215
Informants orals	215

«Les tradicions sobreviuen perquè algú les transmet, sovint sense ser del tot conscient que això és precisament el que està fent. L'excel·lent volum de Bàrbara Duran i Laura Miró investiga les maneres en què la memòria cultural es desplaça entre generacions a través de la interpretació, el so, el ritual, l'expressió oral i la pràctica artística. Es demana com les tradicions perduren després del desplaçament, la conversió forçada, la persecució i l'exclusió social.

Proposo el concepte de "sontinuïtat" (*sontinuity*) per descriure aquest fenomen: les cultures orals preserven el coneixement no mitjançant una rèplica exacta, sinó a través dels replecs acústics de la memòria; una perspectiva especialment fecunda per aproximar-se a la història dels descendents mallorquins dels conversos, els xuetes. La seva experiència no pot reconstruir-se tan sols a partir dels arxius inquisitorials o jurídics, sinó explorant mecanismes íntims que pertanyen a un altre tipus d'arxiu, conservat en els cossos vius, les veus i la memòria compartida.»

(Del pròleg de la Dra. Vanessa Paloma Elbaz).

Menció d'Honor dels Premis Ciutat de Palma d'Investigació 2020.

TEXTOS I ESTUDIS DE CULTURA CATALANA

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

